

Warszawa, 6. 08. 2021 r.

Dr hab. Marek Paryż, prof. ucz.

Instytut Anglistyki UW

ul. Hoża 69

00-681 Warszawa

Recenzja pracy doktorskiej pani mgr Julii Nikiel

**pt. „Writing the Space of Flows. Representations of the Globalized World
in Post-Millennial American and Canadian Fiction”**

Przedstawiona mi do oceny praca doktorska pani mgr Julii Nikiel pt. „Writing the Space of Flows. Representations of the Globalized World in Post-Millennial American and Canadian Fiction” dotyczy literackich przedstawień rzeczywistości ery globalnego kapitalizmu w wybranych powieściach trzech pisarzy północnoamerykańskich: Williama Gibsona, Douglasa Couplanda i Dave’a Eggersa. Jak opisuje to Doktorantka, w drugiej połowie XX wieku kapitalizm jako dominujący model stosunków ekonomicznych stał się potężnym wehikułem narracyjnym, generując wspaniałe wizje możliwości jednostek i rozwoju społeczeństw. Wizje te uwydatniły się zwłaszcza w końcowych dekadach ubiegłego wieku pod wpływem procesów globalizacyjnych, które objawiły się zarówno w sferze ekonomii czy polityki, jak i szeroko rozumianej kultury. W nowym tysiącleciu narracje globalnego kapitalizmu jeszcze bardziej zyskały na znaczeniu, w czym niebagatelną rolę odegrały nowe technologie, które utrwalają ten system, coraz wyraźniej przenikając do zwykłego życia. Literatura oczywiście zareagowała na to zjawisko poprzez swoiste kontrfikcje, czyli narracje, które wykorzystując zróżnicowane spektrum środków literackich konstruują pryzmaty krytycznego spojrzenia na rzeczywistość globalnego kapitalizmu. Takie teksty rzucają światło na negatywne skutki jego ekspansji, takie jak usankcjonowanie rażących nierówności społecznych albo ustawiczne udoskonalanie technologii nadzoru i wymiany informacji, co prowadzi do drastycznego zawężenia obszaru wolności człowieka. W erze globalnego kapitalizmu pojęcia, przez długi czas służące jako filozoficzne i egzystencjalne punkty odniesienia dla społeczeństw i

pojedynczych ludzi, rozmyły się albo całkiem straciły rację bytu. Międzynarodowy przepływ kapitału urasta do rangi metafory, opisującej całokształt relacji – w tym, co ważne, relacji władzy – w które uwikłany jest współczesny człowiek. Jak dowodzi pani mgr Julia Nikiel, Gibson, Coupland i Eggers to pisarze, którzy wyjątkowo wnikliwie analizują możliwe scenariusze rozwoju świata ery globalnego kapitalizmu, przy tym są wyczuleni na kwestię konsekwencji obecnego i prognozowanego stanu rzeczy w wymiarze ludzkim.

Dysertacja pani mgr Nikiel liczy 358 stron i składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii i streszczenia w języku polskim. We Wstępie Doktorantka, obrawszy za punkt wyjścia znamiennej anegdotę, umiejętnie zarysowuje problematykę rozprawy podkreślając, że rzeczywistość ekonomiczna globalnego kapitalizmu stworzyła określone wyzwania dla literatury, co zaowocowało poszukiwaniami nowych form narracyjnych, adekwatnych do jej opisu i diagnozy – symptomatycznie jawi się w tym względzie nurt prozy, łączący elementy realizmu i prozy spekulatywnej. Książki analizowane w dysertacji wpisują się w ten nurt. Rozdział I ma charakter teoretyczny. W jego pierwszej części, odwołując się do szeregu ważnych prac, m.in. autorstwa Manuela Castellsa, Michaela Hardta i Antonia Negri, Naomi Klein i Fredrica Jamesona, Doktorantka definiuje sześć kategorii, wyznaczających ramy koncepcyjne dla omówień utworów literackich: ekonomia, suwerenność, geografie, przestrzenie, społeczeństwo, ekologie. Druga część tego rozdziału nakreśla kontekst literacki dla powieści Gibsona, Couplanda i Eggersa w oparciu o przegląd sposobów ujęcia problemu globalnego kapitalizmu i technologii jego ekspansji w krytycznych opracowaniach najnowszej prozy amerykańskiej. W Rozdziale II Doktorantka analizuje powieści Williama Gibsona, składające się na trylogię Bigend: *Pattern Recognition*, *Spook Country* i *Zero History*. Tytułowe pojęcie z pierwszej powieści, czyli rozpoznawanie wzorów, podsuwa klucz interpretacyjny do całej trylogii, określa bowiem nie tylko specyficzną umiejętność, ale też rodzaj zdystansowanej postawy, która pozwala człowiekowi zachować minimum samoświadomości w świecie, gdzie teraźniejszość zlewa się z przyszłością, wymazując czasoprzestrzenne punkty odniesienia. Rozdział III poświęcony został trzem powieściom Douglasa Couplanda: *Generation A*, *Player One: What Is to Become of Us* i *Worst Person Ever*. Doktorantka koncentruje się na rozwiniętej przez pisarza koncepcji „ekstremalnej teraźniejszości” i pokazuje, jak wyraża się ona w konkretnych elementach świata przedstawionego jego powieści, takich jak konstrukcja „czasu beczasowego”, obraz globalnej rzeczywistości, determinowanej przez relacje władzy oparte na dostępie do informacji, i kreacja postaci postawionych w obliczu bankructwa idei indywidualizmu.

Rozdział IV zawiera omówienia trzech powieści Dave'a Eggersa: *A Hologram for the King*, *The Circle* i *The Parade*. Na ich podstawie Doktorantka przedstawia Eggersa jako pisarza postrzegającego globalny kapitalizm w kategoriach spektaklu, który staje się narzędziem wielopoziomowej kontroli.

Praca doktorska pani mgr Julii Nikiel to pod wieloma względami wyróżniająca się osiągnięcie naukowe. Przeprowadzony tu wywód posiada gruntowną i wyrafinowaną podbudowę teoretyczną. Doktorantka wykazała się dogłębną znajomością z jednej strony prac poświęconych kulturowym implikacjom procesów związanych z globalnym przepływem kapitału i rozwojem technologii zwiększających dynamikę takich procesów, a z drugiej krytyki opisującej prozę amerykańską w nowym tysiącleciu. Szeroka wiedza pani Julii Nikiel z takich dziedzin, jak socjologia, filozofia, ekonomia czy studia nad globalizacją, znajduje odzwierciedlenie w interdyscyplinarnym charakterze jej rozprawy. Recenzowanemu doktoratowi nie można nic zarzucić od strony kompozycyjnej; układ treści jest proporcjonalny, a najważniejsze wątki problemowe współbrzmiały ze sobą. Rozdział I, przedstawiający metodologiczne założenia pracy, ukierunkowuje interpretacje literackie, zawarte w kolejnych rozdziałach. W rozprawach doktorskich często zdarzają się lepsze i gorsze fragmenty, natomiast dysertacja pani mgr Nikiel reprezentuje równy, wysoki poziom merytoryczny w swoim całości. Twórczość Gibsona, Couplanda i Eggersa po 2000 roku została przekonująco pokazana w kontekście najważniejszych nurtów współczesnej prozy amerykańskiej. Synteza opracowań krytycznych na ten temat daje czytelnikowi dobre pojęcie o rozwoju prozy amerykańskiej na przestrzeni ostatnich dwóch dekad. Dysertacja bardzo dobrze prezentuje się od strony stylistycznej; Doktorantka opisuje złożone procesy, na które patrzy przez pryzmat dzieł literackich, w sposób wnikliwy i klarowny. Jej styl pisania świadczy o pasji poznawczej, także o szacunku dla zasad dyscypliny wywodu naukowego. Manuskrypt został bardzo rzetelnie zredagowany.

Dysertacja pani mgr Julii Nikiel to jedna z najlepszych prac doktorskich, jakie recenzowałem, a na przestrzeni ostatnich kilku lat zdecydowanie najlepsza. Trudno jest z taką pracą polemizować, bo wątpliwości są ku temu podstawy. Toteż moje poniższe uwagi nie mają na celu wykazania słabych punktów rozprawy, tylko zachęcenie Doktorantki do przemyślenia kilku nie najistotniejszych rzeczy, mogących jednak wpłynąć na odbiór pracy, jeśli ukaże się ona drukiem – a mocno namawiam panią mgr Nikiel do podjęcia kroków w tym kierunku. Uważam, że bardziej precyzyjnego uzasadnienia wymaga wybór autorów. Nie da się uniknąć

tego, że w doktoracie poświęconym kilku pisarzom ich wybór prawie zawsze jest w jakimś stopniu subiektywny i arbitralny. Dużym wyzwaniem jest wyjaśnienie decyzji, wynikających na przykład z preferencji czytelniczych – do których literaturoznawca ma przecież prawo – w zobiiektywizowanej, naukowej formie. Mam wrażenie, że pani Julia Nikiel stanęła przed takim właśnie wyzwaniem. Jej uzasadnienie wyboru autorów omówionych w doktoracie opiera się w dużej mierze na kryteriach pozaliterackich, aczkolwiek rzutujących na stan literatury. Doktorantka z jednej strony wskazuje na paralele biograficzne, podkreślając międzykulturowe usytuowanie Gibsona i Couplanda (z którymi Eggers został zestawiony jako pisarz transnarodowy na podstawie głównych motywów jego prozy), a z drugiej na analogie w recepcji książek trzech autorów. Te analogie mają związek z tym, że Gibson, Coupland i Eggers cieszą się reputacją pisarzy, specjalizujących się w literackich diagnozach rzeczywistości zglobalizowanej. Połączenie tych dwóch kryteriów nie wydaje się dostatecznym potwierdzeniem odrębności wspomnianych pisarzy w krajobrazie najnowszej prozy północnoamerykańskiej i należałoby się zastanowić nad możliwością określenia punktów stycznych między Gibsonem, Couplandem i Eggersem w oparciu o istotne cechy ich poetyk.

W znalezieniu wspólnego gruntu dla utworów Gibsona, Couplanda i Eggersa pomocne mogłoby się okazać pojęcie powieści systemowej (ang. *systems novel*), ukute przez Toma LeClaira w pracy *In the Loop: Don DeLillo and the Systems Novel* (1987) – pierwszej książce krytycznej poświęconej w całości autorowi *Ratner's Star* – i rozwinięte przezeń w kolejnej monografii pt. *The Art of Excess: Mastery in Contemporary American Fiction* (1989). Można powiedzieć, że książki LeClaira powstały w innej epoce, niemniej jednak nie tylko zachowały one swoją aktualność, ale wyłożona w nich teoria powieści systemowej obecnie wydaje się mieć nawet szersze zastosowanie aniżeli w czasie ich wydania. LeClair obrał za temat swoich badań powieści, które wnikają w sposoby funkcjonowania różnych współczesnych systemów – od polityki i ekonomii po naukę i religię – naświetlając płaszczyzny ich przenikania się albo współistnienia. Co ważne, powieści systemowe poprzez innowacyjne użycie środków literackich tworzą swoiste modele narracyjne rzeczywistości, którą opisują. Przed kilku laty brytyjski pisarz science fiction Damien Walter w krótkim artykule dla *Guardiana*, dostępnym w Internecie, przywołał termin LeClaira jako etykietę dla ważnego nurtu współczesnej prozy, do którego zaliczył m.in. Jennifer Egan, Margaret Atwood, Jonathana Franzena, Davida Fostera Wallace'a tudzież liczne grono pisarzy science fiction, bo ten gatunek jego zdaniem najlepiej oddaje trwałą nośność formuły powieści systemowej. Teksty Gibsona, Couplanda i

Eggersa niewątpliwie wpisują się w model powieści systemowej nie tylko dlatego, że funkcjonowanie systemów ekonomiczno-technologicznych jest ich przewodnim tematem, ale też ze względu na koncepcje literackie, na których są oparte – wszyscy trzej pisarze tworzą powieści, które układają się w formalne lub nieformalne cykle, a te, zważywszy na ich skalę, należy odczytywać jako projekty narracyjnego obrazowania złożonej współczesnej – i ekstrapolowanej – rzeczywistości.

Moja druga uwaga dotyczy podania desygnatów narodowych – „American and Canadian Fiction” – w tytule rozprawy. Takie sformułowanie implikuje, że problemy kulturowej konstrukcji amerykańskości i kanadyjskości znajdą odzwierciedlenie w treści wywodu. Tak nie jest. O kanadyjskości pani mgr Nikiel pisze sporadycznie i tylko – jak można się spodziewać – w odniesieniu do Couplanda. O amerykańskości pisze w sumie też niewiele, chociaż dużo pisze o Ameryce, tzn. Stanach Zjednoczonych. Ogólnie kwestia kontekstualizacji omawianych powieści w sensie narodowym ma drugorzędne znaczenie. Połączenie odniesień do USA i Kanady w tytule rozprawy przynajmniej pośrednio ewokuje specyficzny model relacji politycznych i kulturowych między tymi dwoma państwami, który wszak nie ma przełożenia na sposoby konstruowania światów przedstawionych w omawianych przez Doktorantkę powieściach. W transnarodowym Imperium, opisanym przez Michaela Hardta i Antonia Negri – do której to koncepcji pani Julia Nikiel często nawiązuje – problem dominacji wygląda zupełnie inaczej niż w przypadku historycznie ukształtowanych stosunków między Kanadą i USA. Sugerowałbym zatem zmianę sformułowania „American and Canadian Fiction” na „North American Fiction” albo podanie nazwisk pisarzy w tytule zamiast wskazania proveniencji narodowej czy geograficznej.

Z pełnym przekonaniem rekomenduję rozprawę doktorską pani mgr Julii Nikiel do publikacji. Uważam, że poza bardziej precyzyjnym uzasadnieniem wyboru pisarzy manuskrypt nie wymaga poważniejszej rewizji. Należałoby go gruntownie przeczytać, żeby skorygować sporadyczne drobne błędy językowe, takie jak literówki (np. „all living in different parts of the *word*”, s. 137.), nieprawidłowe konstrukcje przyimkowe (np. kilkakrotnie użyta fraza „narrate into”) i inne (np. „Their need... manifests [itself]... in their desire”, s. 175), niewłaściwe użycie przedimków (np. „the lack of such [a] trail”, s. 101; „the heights of [the] absurd”, s. 139) albo problematyczny dobór słów (np. „involvement in the global reality”, s. 117 – bardziej pasowałoby tu słowo „immersion”).

Uważam, że pani mgr Julia Nikiel posiada dużą wiedzę teoretyczną i umiejętności analityczne, a jej praca doktorska pt. „Writing the Space of Flows. Representations of the Globalized World in Post-Millennial American and Canadian Fiction” stanowi istotny i oryginalny wkład do stanu badań w dziedzinie literaturoznawstwa. Niniejszym wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania doktorskiego. Wnioskuję również o przyznanie pani mgr Julii Nikiel dyplomu z wyróżnieniem.

Marek Pański